

Wolność w filozofii Hegla. Wolność jednostki

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Schemat](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: G. W. F. Hegel, *Wykłady z filozofii dziejów*, t. 1, tłum. A. Landman, Warszawa 1958, s. 118.

A background image of a bright blue sky filled with soft, white, fluffy clouds. A thin, dark horizontal line stretches across the lower third of the image, with numerous small birds in silhouette perched along it. Some birds are facing forward, while others are in profile or facing away. A dark, semi-transparent rectangular box is centered in the upper half of the image, containing the title text in white.

Wolność w filozofii Hegla. Wolność jednostki

Źródło: Pixabay, domena publiczna.

Wolność jest jednym z tych terminów, z którymi spotykamy się właściwie codziennie. Media nieustannie się na nią powołują i jest ono rozważana w wielu potocznych rozmowach i debatach. Chyba też zgodzisz się ze stwierdzeniem, że jest to pojęcie, które w ludzkim umyśle nieodzownie łączy się z pojęciami samorealizacji, spełnienia, a nade wszystko – z pojęciem szczęścia. A co na jego temat powiedział przenikliwy Hegel, twórca tak oryginalnego i złożonego systemu filozoficznego, że wielu badaczy żartuje sobie, iż jego filozofii nie da się zrozumieć, można co najwyżej nauczyć się jej na pamięć?

Twoje cele

- Zdefiniujesz, czym jest wolność w rozumieniu heglowskim.
- Przeanalizujesz historię jako proces stopniowej realizacji idei wolności.
- Uporządkujesz swoją wiedzę z zakresu historiozofii Hegla.
- Określisz rolę, jaką jednostka, zdaniem Hegla, powinna spełniać w państwie.

Historia jako proces uświadamiania wolności

Wolność i rozumność przysługują duchowi w sposób immanentny i niezbywalny. Czy inaczej: są dla niego czymś tak naturalnym, że wręcz definiują jego istotę. Tylko że to zagadnienie robi się nieco bardziej skomplikowane, gdy przypomnimy sobie, że przecież duch występuje w trzech formach: ducha absolutnego ([Absolutu](#), określanego przez niektóre religie mianem Boga), ducha obiektywnego (jak chociażby naród) i ducha subiektywnego (pojedynczego człowieka). Poszczególni, konkretni ludzie tworzą dany naród, zaś ogół wszystkich żyjących ludzi (czy dokładniej: ich jaźń) tworzą Absolut (odwieczną wszech-jaźń).

Absolut z natury (i definicji) jest niczym nieuwarunkowany, a więc w pełni wolny i świadomy wolności. Jest też wieczny, pozaczasowy. Natomiast człowiek, istota z natury śmiertelna, musi stopniowo uświadamiać sobie i realizować własną wolność. Świadectwem tego procesu jest historia. Absolut i człowiek (duch absolutny i duch subiektywny) są ze sobą nieodzownie połączone – człowiek stopniowo odkrywa w czasie własną wolność, zaś pozaczasowy Absolut „przegląda” się w czasie, obserwując historię ludzką widzi rozpisany w czasie proces, w wyniku którego doszedł do pełnej samowiedzy.

Sensem i celem historii, rozumianej jako rozpisany w czasie proces, jest pełna realizacja idei wolności. Należy więc wskazać podmiot dziejów, a więc podmiot, który realizuje wspomniany sens i cel. Nie jest nim duch absolutny, gdyż jest on pozaczasowy – on jedynie wykorzystuje jednostki i narody, aby stopniowo realizowały w dziejach ich cel. Nie jest nim także duch subiektywny, wszak człowiek jest skończony i ograniczony, a jeśli ma możliwość odegrania doniosłej roli w dziejach, to tylko jako przedstawiciel narodu, przez który został ukształtowany i w obrębie którego działa. Podmiotem dziejów jest więc duch obiektywny, który przejawia się jako naród.

Historia stopniowej realizacji idei wolności jest więc historią narodów, które kolejno tę ideę realizowały – od momentu jej pojawienia się aż po jej pełną realizację. Zaczęło się od dzikich ludów Wschodu, gdzie wolny był tylko despota, którego wola była powszechnie panującym prawem. Później nastał czas antycznej Grecji, gdzie wolny był każdy człowiek, lecz system niewolniczy sprawiał, że tak

naprawdę nieliczni byli uważani za pełnoprawnych ludzi. Następnym okresem był czas Rzymu, w którym za człowieka uważano każdego, chociaż prawdziwą wolnością cieszyli się tylko arystokraci – pełnoprawni obywatele (przecież niewolnictwo istniało nadal, a przecież niewolnik nie był ani „arystokratą”, ani nawet „obywatelem”). Gdy Rzym upadł, na jego zgliszczach wyrosła nowa cywilizacja, ufundowana głównie przez ludy germańskie. Podjęły one już rozwiniętą ideę wolności i rozwinęły ją do ostateczności, aby w końcu objawiła się we współczesnym Heglowi państwie pruskim. Wolność została w nim prawnie zagwarantowana i usankcjonowana w konstytucji, która nawet samemu królowi przypisała określone funkcje, oraz zabezpieczona przez moralność wynikającą ze zreformowanego, protestanckiego chrześcijaństwa. Na tym kończy się wykład heglowskiej [historiozofii](#), w której, wraz z państwem pruskim, cel dziejów zostaje osiągnięty.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831).
Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Państwo jako gwarant wolności

Rozpisanie czterostopniowej historiozofii Hegla, która jest opisem koniecznego postępu na drodze do pełnej realizacji wolności, prowadzi nas do rozważań na temat państwa. Na początku obalmy stary mit, który jest często powtarzany, a nie ma z postawą filozofa nic wspólnego. Otóż nie jest prawdą, że Hegel był wielkim apologetą Prus, gdyż dzięki temu dostawał od państwa pieniądze, za które żył sobie dostatnio. Nic z tych rzeczy. Po prostu jego wizja państwa najlepszego (tzn. zapewniającego pełną realizację idei wolności) zbiegła się czasowo z ustrojem, w jakim przyszło mu żyć.

Musimy też zrozumieć, jaka jest różnica między narodem a państwem, gdyż te dwa pojęcia bywają często używane synonimicznie, gdy mowa o heglowskiej koncepcji. Otóż naród stanowi jedną z form manifestacji ducha obiektywnego, a więc pewnego zbioru duchów subiektywnych. Lub inaczej: ludzie celowo i z konieczności zrzeszają się w narody, aby móc przetrwać. Państwo jest natomiast pewną formą samoorganizacji danego narodu. Lub inaczej: każdy naród, poprzez wytwarzanie własnego języka, kultury, a w końcu także systemu prawnego, samoorganizuje się, tworząc państwo. Zarówno naród, jak i państwo powstają w procesie historycznym, przyjmując taką formę, na jaką pozwala stopień

dziejowego rozwoju, a więc także stopień opanowania idei wolności. Zwróćmy uwagę, że w pierwszej fazie historiozofii jest mowa o dzikich ludach Wschodu. Bowiem tam, gdzie wolna jest tylko jedna osoba, nie ma mowy o narodzie, ani tym bardziej o państwie. Druga faza była okresem narodów greckich, które nie wykształciły jednej formy wspólnej państwowości. Zwróćmy uwagę, że w pierwszej fazie historiozofii jest mowa o ludach Wschodu, które dopiero wytwarzały pojęcie narodu. Bowiem tam wolna była tylko jedna osoba. Druga faza była okresem narodów greckich, które nie wykształcili jednej formy wspólnej państwowości. To stało się dopiero w Rzymie, który stanowił wielkie, ponadnarodowe państwo.

Oczywiście system prawny każdego państwa jest zależny od wielu czynników, poczynając od uwarunkowań geograficznych, na własnej historii kończąc. Hegel, zaciekle obrońca racjonalizmu i przeciwnik irracjonalnych, romantycznych rewolucji, dostrzegł w państwie pruskim gwarant prawnego i moralnego zabezpieczenia tego, co dla myślącego i szanującego się człowieka jest najważniejszym, niezbywalnym prawem – prawa do wolności.

Obserwując ciągnący się od czterdziestu lat chaos, jaki we Francji zapoczątkowała Wielka Rewolucja, przyglądając się historii upadku niegdyś wielkich mocarstw, jak Rzeczpospolita, doszedł do jednego wniosku: Prawdziwie wolnym można być jedynie w państwie, które swym racjonalnym prawodawstwem zapewni takie regulacje prawne, które gwarantują porządek i bezpieczeństwo.

Wolność jednostki jest więc u Hegla całkowicie uzależniona od państwa. Tylko w państwie i dzięki państwu jednostka może być prawdziwie wolna. Powinnością jednostki jest więc pełne posłuszeństwo państwu, gdyż to właśnie ono zabezpiecza jej wolność. Racjonalne prawo wyznacza odpowiednie role obywatelom i jasno wskazuje granice, jakich jednostce przekraczać nie wolno. Wolność nie jest czymś nieograniczonym, w takim przypadku byłaby bowiem warcholstwem, anarchią.

Podsumowując: Człowiek, jako istota, która nie może żyć w samotności, która z konieczności dąży do życia we wspólnocie, tworzy naród. Najwyższym przejawem samoorganizacji narodu jest państwo. Państwowe prawodawstwo zabezpiecza wolność jednostki, jednocześnie wyznaczając jej granice. Wolność jednostki jest więc niczym innym, jak pełnym podporządkowaniem się państwu.

Heglizm – bez eudajmonii i teodycei

Już antyczni filozofowie rozważali zagadnienia [eudajmonii](#), a więc możliwość osiągnięcia życia szczęśliwego, a kolejne wieki nie zmieniły tej tendencji. Niemiecki filozof uważał jednak, że był to próżny wysiłek. Obserwując heglowskie rozważania na temat procesu dziejowego i koncepcji państwa musimy zgodzić się z opinią, którą powszechnie podzielają badacze jego myśli: Hegel zbyt mało miejsca i uwagi poświęca dobru jednostki.

August Cieszkowski (1814–1894).

Uważany dziś za najsłynniejszego przedstawiciela "heglizmu polskiego" (nurtu filozofii, który opierał się na interpretacji i reinterpretacji myśli Hegla). Starał się doprecyzować rozważania niemieckiego filozofa m.in. o kwestię eudajmonii i teodycei, a więc ukazać, że los jednostki nie jest tak straszliwy, jak wynika to z filozofii heglowskiej.

Źródło: Maksymilian Fajans (1827-1890), Wikimedia Commons, domena publiczna.

rozprzestrzenił ideę konstytucjonalizmu, po czym obaj zmarli tragicznie, gdy nie byli już potrzebni.

Cała jego historiozofia poucza nas o tym, jak Absolut w procesie dziejowym wykorzystuje konkretne narody i jednostki, aby obserwować drogę, na której (dzięki ich poświęceniu) doszedł do pełnej samowiedzy (świadomości swej wolności). To nie człowiek jest celem, dla którego Hegel uprawiał historiozofię. Jej głównym „bohaterem” jest tak naprawdę Absolut, zaś człowiek jest w niej ujmowany jako istota, której towarzyszy niemożliwość osiągnięcia trwałego szczęścia. To, co filozof nazywał chytrą rozumu, polegało na tym, że duch absolutny wykorzystywał poszczególne, nieświadome narody i jednostki, których dążenia były akurat zbieżne z jego własnym celem. Dziś nie ma już dzikich ludów Wschodu, antycznych polis, rzymskiego imperium – nieświadomie odegrały rolę, po czym zostały porzucone, jak zużyte narzędzia. Podobnie ginęły jednostki, które przewodziły narodom, bezwiednie realizując postęp, jaki dziejom wyznaczył Absolut. [Juliusz Cezar](#) obalił skostniały ustrój republikański, Napoleon

Napoleon Bonaparte (1769–1821).

Źródło: Jacques-Louis David (1748–1825), Wikimedia Commons, domena publiczna.

Intuicyjnie utożsamiamy wolność ze szczęściem, co Hegel uznałby za wielki błąd. Zapewne odparłby z typową dla siebie zgryźliwością: „Chcesz być szczęśliwy, to sobie bądź. To nie ma nic wspólnego z wolnością”. Cezar mógł być szczęśliwy, gdy przejął pełnię władzy lub był z Kleopatry, lecz umarł zaszyty między innymi przez adoptowanego syna.

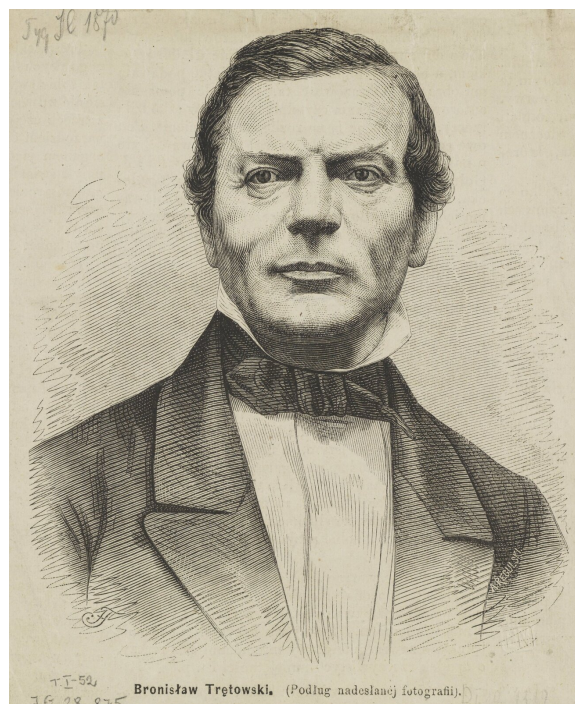
Karol Libelt (1807–1875). Wielki przedstawiciel polskiej filozofii narodowej, który studiował i bronił pracę doktorską u samego Hegla.

Źródło: Maksymilian Fajans (1827-1890), Wikimedia Commons, domena publiczna.

Napoleon z pewnością był szczęśliwy wygrywając wielkie bitwy i włączając kolejne państwa do swego Cesarstwa, a zmarł podtruwany na Wyspie św. Heleny. Obaj nawet nie wiedzieli, że z perspektywy dziejów ludzkich ich ofiara jest niezbędną, bo służy większemu dobru, w którym oni nawet nie będą partycypować. Proces, który był badany przez Hegla, jest procesem koniecznym – procesem, który musiał się zrealizować. Jego realizacja wymagała nieustannych ofiar, gdyż okresy pokoju, to białe karty historii. Krew nieustannie musiała przelewać się po obliczu ziemi, kolejne narody musiały ginąć w mrokach historii, aby mógł się on zrealizować. Podkreślimy też fakt, że jedynym państwem, które w heglowskiej interpretacji spełnia zasady pełnej realizacji wolności, są Prusy. Ludzki los jest dla filozofa

i w tym miejscu zupełnie obojętny. Wszyscy ludzie żyjący przed nastaniem Królestwa Prus, jak i żyjący poza jego granicami, okazują się zupełnie nieistotni w heglowskich rozważaniach, zaś ci, którzy mają szczęście być jego obywatelami, muszą być mu zupełnie podporządkowani.

Ze wskazanymi powyżej zagadnieniami nie zgadzali się chociażby polscy filozofowie narodowi, którzy pozostawali pod wielkim wrażeniem heglowskiego systemu, ale poczuli się do powinności skorygowania jego historiozofii i rozważań na temat państwa. Cieszkowski, Trentowski czy Libelt w odmienne sposoby ukazywali nową, zmienioną wersję dziejów ludzkich, lecz ich wszystkich łączyło przekonanie, że jako cel dziejów należy wskazać doskonalenie się człowieka i rozpropagowanie idei wolności na wszystkie narody, które powinny żyć w powszechnym braterstwie. Pragnęli przesunąć punkt ciężkości z powrotem na istotę ludzką, zrehabilitować jej ofiarę i krzywdy, jakich doznawała w swej historii. **Teodycea** jest zdecydowanie najsłabszym zagadnieniem filozofii Hegla. W jego ujęciu człowiek musi cierpieć i nie może być szczęśliwy, jednak Absolutu nijak nie interesuje problem wyjaśnienia człowiekowi, że jego cierpienia są niezbędne i służą większemu dobru. Wolność jest zaś tak mocno uzależniona od państwa, że Hegel niemal wprost mówi nam: „Jak chcesz być wolny, to bądź wiernym reprezentantem swego narodu i w pełni podporządkowany państwu, które tworzy”.

Bronisław Ferdynand Trentowski (1808–1869). Wybitny przedstawiciel polskiej filozofii narodowej, uważany przez współczesnych za jej „ojca”.
Źródło: Aleksander Regulski (1839–1884) Blue pencil.svg
wikidata:QFranciszek Tegazzo (1829–1879), Aleksander Regulski (1839–1884), Wikimedia Commons, domena publiczna.

Słownik

Absolut (heglowski)

kluczowe pojęcie filozofii heglowskiej; Hegel rozróżniał trzy stopnie ducha: duch subiektywny (pojedynczy człowiek – dusza jednostkowej jaźni), duch obiektywny (na przykład całe narody, stanowiące agregaty duchów subiektywnych – najwyższą formą jego objawiania się i samoorganizacji jest państwo) i duch absolutny (Absolut – niczym nieuwarunkowana, najwyższa forma ducha); w czasowej historii pozaczasowy duch absolutny wykorzystuje duchy subiektywne i obiektywne, aby dążyć do swej własnej pełni

– uświadomić sobie pełnię swej wolności, a więc pełnię swej istoty; zdaniem Hegła duch absolutny przejawia się w trzech sferach: filozofii (dążącej do odkrycia Absolutu), sztuce (dążącej do przedstawienia Absolutu) i religii (która przedstawia Absolut jako Boga); każdy polski filozof narodowy bez wyjątku utożsamiał heglowski Absolut z Bogiem chrześcijański

eudajmonia

(od gr. *εὐδαιμονία*, *εὖ* – przedrostek oznaczający coś pozytywnego i dobrego, *δαιμόνιον* – duch, dusza) jedno z kluczowych pojęć greckiej etyki, służące do opisu życia szczęśliwego i dobrego; synonimicznie eudajmonię można nazywać „szczęśliwością”, gdyż jej celem jest ukazanie ideału życia, do którego dąży człowiek racjonalny i rozsądny

filozofia narodowa

filozofia, której celem jest wyrażenie ducha własnego narodu, wskazanie co przesądza o jego niepowtarzalności, unikatowości, ale także o jego roli w dziejach i miejscu pomiędzy innymi narodami; w myśli polskiej wystąpiła w romantyzmie, głównie w latach 1838–1848, gdy koniecznym stało się przetrwanie naszej świadomości narodowej pod zaborami; jej głównymi przedstawicielami byli: August Cieszkowski, Bronisław Ferdynand Trentowski, Karol Libelt, Edward Dembowski

historiozofia (filozofia historii, filozofia dziejów)

dziedzina filozofii zajmująca się filozoficznym namysłem nad dziejami (historią); w odróżnieniu od naukowej historii nie zajmuje się badaniem i analizowaniem pojedynczych faktów, lecz szuka głównych mechanizmów i powtarzających się motywów w dziejach ludzkich; pyta o sens i cel ogólnie rozumianej historii, stara się także (na mocy odkrywanych w dziejach praw i tendencji) wnioskować o tym, jak będzie wyglądała przyszłość

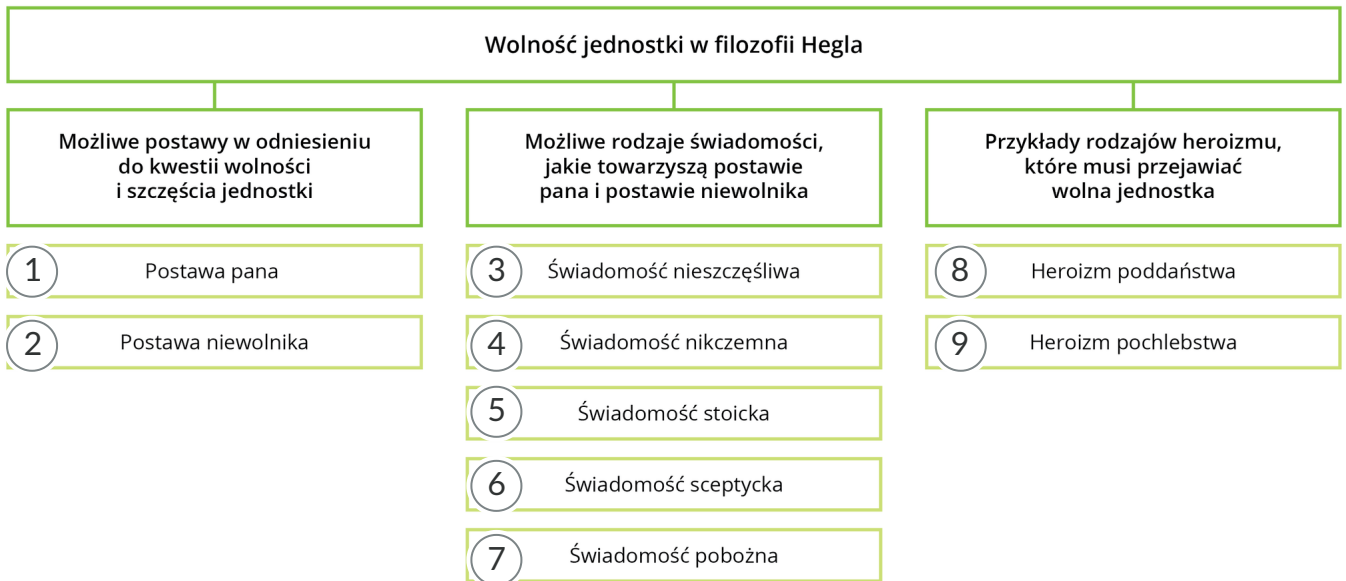
teodycea

(od gr. *Theós* – Bóg i *díkē* – sprawiedliwy, słuszny) dział teologii i filozofii zajmujący się zagadnieniem tego, jak pogodzić krzywdę i zło moralne, które spotyka człowieka, z chrześcijańską ideą Boga jako dobrego Opiekuna i Ojca, który troszczy się o swoje dzieci; teodycea najczęściej zajmuje się kwestią odciążenia Boga z moralnej odpowiedzialności za zło, którego doświadcza człowiek; w nieco szerszym kontekście teodyceą możemy nazywać rozważania dotyczące szeroko rozumianego usprawiedliwienia istnienia zła

Schemat

Polecenie 1

Przeanalizuj poniższy schemat interaktywny. Rozważ, na ile uważasz się za reprezentanta postawy pana, a na ile postawy niewolnika.

Polecenie 2

Zastanów się, jakie przykłady wskazanych w schemacie świadomości jesteś w stanie podać.

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Na poniższej ilustracji znajduje się podobizna...

- ☐ Augusta Cieszkowskiego.
- ☐ Karola Libelta.
- ☐ Napoleona Bonaparte.
- ☐ Georga Wilhelma Friedricha Hegla.
- ☐ Gajusza Juliusza Cezara.

Źródło: Jakob Schlesinger, Wikimedia Commons, domena publiczna.

Ćwiczenie 2

Wskaż zdanie, które poprawnie oddaje relację pomiędzy Absolutem a historią.

- ☐ Absolut jest historią.
- ☐ Absolut nie ma z historią nic wspólnego.
- ☐ Absolut nie ma na historię żadnego wpływu.
- ☐ Absolut ma jedynie pośredni związek z historią.

Ćwiczenie 3

Przyporządkuj poszczególnym rodzajom świadomości adekwatne do nich przykłady.

Świadomość pobożna

Liczy się przede wszystkim mój własny zysk.

Świadomość nieszczęsna

Szukam szczęścia w sobie.

Świadomość stoicka

Wiem, że nigdy nie osiągnę trwałego szczęścia.

Świadomość nikczemna

Za moją doczesność zostanę wynagrodzony w wieczności.

Ćwiczenie 4

Wskaż zdania, które poprawnie odnoszą się do zagadnienia postawy pana i postawy niewolnika.

- ☐ Postawa niewolnika wyraża się świadomością nieszczęśliwą.
- ☐ Postawa pana i postawa niewolnika wynikają ze świadomości pobożnej.
- ☐ Postawa niewolnika i postawa pana to dwie postawy każdego ducha subiektywnego.
- ☐ Postawa pana wychodzi z założenia: „Śmierć jest dla mnie nieistotna. Co mnie obchodzi jakiś staruszek, noszący moje imię i nazwisko, który umrze za kilka dekad?”

Przeczytaj poniższą wypowiedź Hegla, a następnie wskaż zdanie, które poprawnie oddaje jej treść.

((G. W. F. Hegel

Wykłady z filozofii dziejów

O celu ostatecznym tego pochodzenia dziejów naprzód wypowiedzieliśmy się już wyżej. Zasady przejawiające się w niezmiennej i koniecznej kolejności w duchach poszczególnych narodów są tylko różnymi momentami jednego, ogólnego ducha, który poprzez nie wznosi się w dziejach do obejmującej samą siebie całości i na tym zamyka swój pochod.

Źródło: G. W. F. Hegel, *Wykłady z filozofii dziejów*, t. 1, tłum. A. Landman, Warszawa 1958, s. 118.

Duch absolutny wykorzystuje poszczególne duchy obiektywne, których cele dążeń okazały się zbieżne z jego własnym celem, jakim było uzyskanie swej pełni.

Poszczególne szczeble rozwojowe, o których pisze Hegel, wymagają zupełnie innych duchów absolutnych.

Są różne rodzaje ducha, niektóre z nich posiadają swoje zasady, zaś inne wykazują się kompletnym brakiem zasad.

Poprawnie rozumiane duchy nigdy nie występują obok siebie, lecz zawsze po sobie, stanowiąc kolejne zasady i kolejne szczeble pochodzenia.

Ćwiczenie 6

Własnymi słowami określ, na czym polega chytrość rozumu.

Ćwiczenie 7

Własnymi słowami określ, skąd wziął się mit „Hegla-Prusaka”.

Ćwiczenie 8

Własnymi słowami odpowiedz, dlaczego Hegel utożsamiał wolność jednostki z bezwzględnym podporządkowaniem się swemu państwu.

Dla nauczyciela

Autor: Paweł Kaniowski

Przedmiot: Filozofia

Temat: Wolność w filozofii Hegla. Wolność jednostki

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres rozszerzony

Podstawa programowa:

Zakres rozszerzony

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

II. Elementy historii filozofii.

7. Georg Wilhelm Friedrich Hegel. Uczeń:

- 1) objaśnia kluczowe tezy heglowskiej historiozofii;
- 2) wyjaśnia heglowską koncepcję wolności jako uświadomionej konieczności oraz koncepcję dziejów jako postępu w uświadomieniu wolności;
- 3) określa główne cechy niemieckiego idealizmu oraz wymienia jego ważniejszych przedstawicieli;
- 4) przedstawia na wybranym przykładzie wpływ heglizmu na polską filozofię romantyczną;
- 5) analizuje fragment jednego z następujących tekstów: Wykłady z filozofii dziejów Georga Wilhelma Friedricha Hegla lub Ojciec-nasz Augusta Cieszkowskiego (dział III, 1-3, 9-10) lub Świat jako wola i przedstawienie Arthura Schopenhauera (ks. IV).

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje obywatelskie;
- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji.

Cele operacyjne (językiem ucznia):

- Zdefiniujesz, czym jest wolność w rozumieniu heglowskim.
- Przeanalizujesz historię jako proces stopniowej realizacji idei wolności.
- Uporządkujesz swoją wiedzę z zakresu historiozofii Hegla.
- Określisz rolę, jaką jednostka, zdaniem Hegla, powinna spełniać w państwie.

Cele operacyjne. Uczeń:

- definiuje, czym jest wolność w rozumieniu heglowskim;

- analizuje historię jako proces stopniowej realizacji idei wolności;
- uporządkuje swoją wiedzę z zakresu historiozofii Hegla;
- określi rolę, jaką jednostka, zdaniem Hegla, powinna spełniać w państwie.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- dyskusja.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. **Przygotowanie do zajęć.** Nauczyciel loguje się na platformie i udostępnia uczniom e-materiał: „Wolność w filozofii Hegla. Wolność jednostki”. Prosi uczestników zajęć o rozwiązanie ćwiczeń nr 1-4 z sekcji „Sprawdź się” na podstawie treści w zakładce „Przeczytaj”.

Faza wprowadzająca:

1. Nauczyciel, po zalogowaniu się na platformie, wyświetla na tablicy interaktywnej lub za pomocą rzutnika temat lekcji oraz jej cele. Określa wiążące dla uczniów kryteria sukcesu.
2. **Dyskusja wprowadzająca.** Nauczyciel, za pomocą dostępnego w panelu użytkownika raportu, weryfikuje przygotowanie uczniów do lekcji, m.in. sprawdza, kto wykonał zadane ćwiczenie. Może wyświetlić odpowiedzi uczniów na tablicy interaktywnej. Prosi wybranego ucznia o uzasadnienie swojego rozwiązania. Dyskusja.

Faza realizacyjna:

1. **Praca z tekstem.** Jeżeli przygotowanie uczniów do lekcji jest niewystarczające, nauczyciel prosi o indywidualne zapoznanie się z treścią w sekcji „Przeczytaj”. Każdy uczestnik zajęć podczas cichego czytania wynotowuje najważniejsze kwestie poruszone w tekście. Następnie wybrani uczniowie odczytują na głos swoje notatki. Nauczyciel inicjuje rozmowę kierowaną porządkującą ten etap pracy.
2. **Praca z multimedium.** Nauczyciel wyświetla na tablicy interaktywnej materiał z sekcji „Schemat”, a następnie odczytuje polecenie: *Rozważ, na ile uważasz się za reprezentanta postawy pana, a na ile postawy niewolnika. Zastanów się jakie przykłady wskazanych w nim świadomości jesteś w stanie podać.* Uczniowie pracują w parach, analizując treść zadania, dyskutując i zapisując wnioski. Wybrane grupy omawiają swoje rozwiązanie i spostrzeżenia na forum klasy.
3. **Ćwiczenia przedmiotowe.** Nauczyciel wyświetla na tablicy ćwiczenie nr 5. Uczniowie w zespołach dwuosobowych wspólnie rozwiązują zadanie. Omówienie odpowiedzi na forum klasy.
4. Ostatnią partię ćwiczeń (nr 6–7) uczniowie wykonują wspólnie i omawiają je razem z nauczycielem.

Faza podsumowująca:

1. Na koniec zajęć nauczyciel raz jeszcze wyświetla na tablicy interaktywnej lub przy użyciu rzutnika temat lekcji i cele zawarte w sekcji „Wprowadzenie”. W kontekście wyświetlonych treści prosi uczniów o rozwinięcie zdania: Na dzisiejszych zajęciach nauczyłem się...
2. Wszyscy uczniowie podsumowują zajęcia, zwracając uwagę na nabyte umiejętności.

Praca domowa:

1. Zaproponuj dwa teksty korespondujące z omawianymi podczas lekcji pojęciami. Przygotuj uzasadnienie swojego wyboru.

Materiały pomocnicze:

- Tatarkiewicz W., *Historia filozofii*, tom 2, Warszawa 2005.
- Załęski P. S., *Neoliberalizm i społeczeństwo obywatelskie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2012.

Wskazówki metodyczne opisujące różne zastosowania multimedium:

- Uczniowie mogą wykorzystać medium w sekcji „Schemat” do przygotowania się do lekcji powtórkowej.